

Ruusbroecs bezoek aan Herne en het 'oorspronkelijke Groenendaalse verzamelhandschrift'

Op het eerste gezicht hebben ze niet veel met elkaar te maken, dat bezoek van Ruusbroec aan de kartuizers te Herne en het ontstaan van het eerste verzamelhandschrift met zijn werken te Groenendaal. We bedoelen hier het 'oorspronkelijke Groenendaalse verzamelhandschrift', zoals het beschreven wordt in een baanbrekend artikel van Hans Kienhorst en Mikel Kors.¹ Dit is volgens hen ontstaan omstreeks 1365 en het omvatte in chronologische orde alle werken van Ruusbroec, vanaf *Rijcke* tot en met *Trappen*.

De auteurs van het artikel laten uitschijnen dat het bezoek van Ruusbroec aan Herne nadien heeft plaatsgevonden.² Het *Boecksken* is als antwoord op een moeilijkheid van de kartuizers naar aanleiding van het *Rijcke* dan ook later ontstaan, maar zeker voor 1370. Door de omvang van *Beghinen*, het laatste traktaat van Ruusbroec, zag men zich te Groenendaal gedwongen de bestaande codex te slopen en het geheel van Ruusbroecs werken over twee banden te verdelen. Onze auteurs stellen voor daaraan de naam te geven van 'uitgebreide Groenendaalse verzamelhandschrift' en situeren die splitsing tussen 1370 en 1380. Het nog bewaarde handschrift A (Brussel, KB, 19295-97) is niets anders dan het eerste deel van dat verzamelhandschrift, met dien verstande dat de afschriften in hs. A (*Tabernakel*, *Spiegel* en *Trappen*) reeds deel hebben uitgemaakt van het 'oorspronkelijke Groenendaalse verzamelhandschrift'.

VOOR DE OUDE DATERING VAN RUSBROECS BEZOEK AAN HERNE

Ik zou willen stellen dat het bezoek van Ruusbroec aan de kartuizers te Herne voor het ontstaan van het eerste verzamelhandschrift heeft plaatsgevonden. Niet alleen omdat hij na 1365 reeds goed over de zeventig was – en we weten dat de lange reis (25 km in vogelvlucht) te voet gebeurde – maar vooral omdat hij daar totaal onverwacht geconfronteerd werd met zijn eerste boek dat hij te Brussel schreef, het *Rijcke*. Hij had ongeveer dertig jaar eerder aan zijn secretaris verboden dit werk aan anderen uit te lenen, en 'het deed hem leed dat het verspreid was, want het was het eerste boek dat hij geschreven had.'³ Mag men

¹ Zie Hans Kienhorst en Mikel M. Kors, 'Corpusvorming van Ruusbroecs werken', in: *Ons Geestelijk Erf* 72 (1998), p. 3-53 (vooral p. 31).

² *Art. cit.*, p. 19-20.

³ Volgens de proloog van Broeder Gheraert, vertaald in: Geraert van Saintes & Hendrik Utenbogaerde, *De twee oudste bronnen van het leven van Jan van Ruusbroec*. Bonheiden, 1981 (= *Mystieke teksten met commentaar* 4), p. 24.

daaruit niet opmaken dat het op dat ogenblik onbekend was te Groenendaal, en dat men er ook niet begonnen was aan een verzamelhandschrift dat zou openen met het *Rijcke*? Bovendien duidt de ontstemming van Ruusbroec te Herne er waarschijnlijk op dat zijn eerste werk nooit bedoeld was voor een bredere kring dan zijn huisgenoten te Brussel, heer Vrank en oom Hinckaert, en misschien voor enige geestesgenoten die er soms aan huis kwamen.

Intussen mogen we niet vergeten dat het eerste verzamelhandschrift eindigde met de *Trappen* – dat blijkt uit de codicologische analyse van Hans Kienhorst en Mikel Kors⁴ – wat tegen onze stelling lijkt te pleiten. Want als men in Groenendaal pas na Ruusbroecs bezoek aan Herne inderdaad een verzamelhandschrift ging aanleggen, waarom stond er dan het *Boecksken* niet bij, dat toch vrij vlug na het bezoek moet zijn opgesteld om de vraag van de kartuizers naar aanleiding van het *Rijcke* te beantwoorden?

EEN AANNEMELIJKE RECONSTRUCTIE VAN DE GANG VAN ZAKEN?

1. Toen Ruusbroec naar Herne ging, verkeerde hij waarschijnlijk in de mening dat broeder Gheraert en zijn confraters vooral enige vragen wilden stellen over de *Brulocht* en het *Tabernakel*, de twee grote traktaten die reeds een zekere verspreiding kenden.⁵

2. Te Groenendaal wist misschien alleen heer Vrank van Coudenberg nog dat Ruusbroec ooit het *Rijcke* had geschreven, en die zal diens wens om het niet te verspreiden geëerbiedigd hebben.

3. In Herne wordt Ruusbroec verrast door de aanwezigheid aldaar van zijn *Rijcke*, en door de vraag van de kartuizers om hun de eenheid 'sonder differentie' uit te leggen.⁶ Maar hij belooft Broeder Gheraert een ander boek 'ter verklaring'. Die wil hem zijn afschrift van het *Rijcke* meegeven, maar Ruusbroec slaat het aanbod af: 'misschien', schrijft Thom Mertens, 'omdat hij veronderstelt dat het werk nu ook wel elders verspreid zal zijn.'⁷ Historisch gezien, helemaal terecht! Daar kan misschien nog aan toegevoegd worden: [a] dat Ruusbroec niet nodeloos zijn bagage wilde verzwaren; [b] dat hij het werk niet nodig had om op die moeilijkheid een duidelijk antwoord te schrijven; [c] dat men in Groenendaal nog niet op zoek was naar een exemplaar van *Rijcke* met het oog op het aanleggen van een verzamelhandschrift. Bovendien was hij er zich van bewust dat hij vele belangrijke punten had hernomen in zijn *Brulocht* en ze daar ook beter had uitgewerkt.⁸ Voor hem hoefde het *Rijcke* niet bewaard te worden.

⁴ *Art. cit.*, p. 31.

⁵ Zie de proloog van Broeder Gheraert, *op. cit.*, p. 26.

⁶ *Op. cit.*, p. 27-28.

⁷ Zie Thom Mertens, 'Omstreeks 1362: Jan van Ruusbroec bezoekt de kartuizers te Herne. De mysticus als schrijver', in: *Nederlandse Literatuur, een geschiedenis*. Hoofdredactie M.A. Schenkeveld-Van der Dussen. Groningen, 1993, p. 58-61, inz. 59.

⁸ In de *Brulocht* beschrijft hij bv. duidelijker het onderscheid tussen 'werkend' en 'schouwend' leven. Ook de vereenvoudiging van de werking der vermogens in het 'begeerlijke' leven wordt er veel uitvoeriger én bevattelijker voorgesteld. Op literair vlak heeft Frank Willaert het zeker bij

4. Wat er zich na Ruusbroecs terugkeer te Groenendaal heeft afgespeeld en hoe of waarom het 'oorspronkelijke Groenendaals verzamelhandschrift' ten slotte tot stand is gekomen: er zijn te veel onbekenden om ook maar iets met zekerheid te affirmeren. Misschien beseften zijn medebroeders plots dat sommige traktaten van Ruusbroec (onder andere de werken die hij schreef voor bepaalde mensen van buiten) voor hen dreigden verloren te gaan, tenzij een systematisch verzamelhandschrift werd aangelegd.⁹ Dat was al eens gebeurd voor het werk van Jan van Leeuwen.¹⁰

5. Wat nu het *Rijcke* betreft, het origineel was blijkbaar niet meer terug te vinden in Groenendaal: hoe anders de mindere kwaliteit verklaren van de versie in het eerste Groenendaalse verzamelhandschrift? Men heeft hoogstwaarschijnlijk elders een afschrift moeten opsporen. Dat diende dan als voorbeeld voor de versie in het verzamelhandschrift. Na de sloping van het 'oorspronkelijke Groenendaalse verzamelhandschrift' kwam de tekst van *Rijcke* in de tweede band terecht van het 'uitgebreide Groenendaalse verzamelhandschrift'. Hoewel deze band verloren is gegaan, kunnen we ons een goed beeld vormen van die versie van *Rijcke*, omdat de nog bestaande handschriften G (Gent, UB, 693) en F (Brussel, KB, 1165-67) er zeker afhankelijk van zijn.¹¹

6. Men moet na Ruusbroecs terugkeer vrij vlug overgegaan zijn tot het samenstellen van het eerste verzamelhandschrift, want het was blijkbaar klaar en ingebonden voordat het *Boecksken* goed en wel tot stand kwam. Onze auteurs opperen trouwens de mogelijkheid dat dit later als ingehechte katern toegevoegd is.¹² Pas na het verschijnen van *Vanden XII Beghinen* drong zich de noodzaak op om de codex te slopen en het geheel (mét de *Beghinen*) in te binden in twee afzonderlijke banden. Op voorstel van Hans Kienhorst en Mikel Kors noemen we die voortaan het 'uitgebreide Groenendaalse verzamelhandschrift'.

het rechte eind waar hij opmerkt: 'In structureel opzicht is Ruusbroecs eerste traktaat weliswaar magnifiek, maar anderzijds kan men zich toch wel afvragen of Ruusbroec zich niet bezondigd heeft aan structurele overkill en of de opeenstapeling van herhalingen, bijbelverzen, beelden niet een dynamiek op gang heeft gebracht die de controle over de boodschap heeft overgenomen.' Vgl. 'Ruusbroec als auteur', in: *Een claer verlicht man. Over het leven en werk van Jan van Ruusbroec (1293-1381)*. Onder redactie van E.P. Bos en G. Warnar. Hilversum, 1993 (= *Middeleeuwse studies en bronnen XXXVIII*), p. 59-72, inz. 71.

⁹ In het geciteerde artikel van H. Kienhorst en M. Kors wordt overigens – naar aanleiding van Ruusbroecs *Sloten*, *Spieghel* en *Trappen* – opgemerkt: 'Het waren werken die voor buiten het klooster waren bestemd, en mogelijk beschikte men er in Groenendaal niet meer over, zodat ze bij de geadresseerde moesten worden teruggehaald.' (*art. cit.*, p. 30).

¹⁰ *Art. cit.*, p. 33-34.

¹¹ Voor de komende kritische uitgave van het *Rijcke* hebben we toch de versie van hs. G als legger genomen, omdat het alles wel beschouwd nog het beste is van de vijf handschriften waarin ons de hele tekst is overgeleverd. Gelukkig bevat hs. n (Zwolle, Gemeentearchief, Collectie Emmanuelshuizen 7) uit het tweede kwart van de vijftiende eeuw enige exclusieve lezingen die het ons mogelijk maken de oorspronkelijke tekst te herstellen.

¹² *Art. cit.*, p. 32.

BESLUIT

Welke gevolgen kan dit alles hebben voor de datering van het bezoek aan Herne, het aanleggen van het eerste verzamelhandschrift en het ontstaan van *Boecksken*? We mogen naar mijn gevoel bij de klassieke datering van het *Boecksken* blijven: circa 1362.¹³ Dan is het bezoek aan Herne te plaatsen circa 1360 (Ruusbroec was toen 67 jaar oud). En het 'oorspronkelijke Groenendaalse verzamelhandschrift' kan reeds ontstaan zijn in circa 1361!

RÉSUMÉ

Nous référant au remarquable article de H. Kienhorst et M. Kors en cette même revue (cf. 72 (1998) p. 3-53), nous aimerions suggérer que le 'Groenendaal codex original' (*oorspronkelijke Groenendaalse verzamelhandschrift*) contenant les oeuvres de Ruusbroec a été composé de suite après sa visite aux chartreux d' Hérinnes et avant qu'il ait terminé le *Boecksken*, donc vers 1361. Un argument assez convaincant nous semble: que Ruusbroec fut grandement étonné de trouver son *Rijcke* chez les chartreux. C'était son premier livre d'il y avait presque trente ans et il avait défendu à son secrétaire de le prêter à qui que ce soit. Il est donc peu probable qu'avant cette visite on ait déjà commencé le 'Groenendaal codex', où le *Rijcke* figure en tête. Dans ce codex, la version du *Rijcke* n'était d'ailleurs pas de première qualité: les manuscrits G et F, qui en dépendent, en témoignent encore. Cela nous paraît un signe que l'original ne se trouvait plus à Groenendaal et que très probablement on a dû chercher un exemplaire à l'extérieur. Il se peut qu'à Groenendaal on s'est enfin réalisé de ne pas disposer de tous les traités du Maître et que la composition d'un codex s'imposait. En outre, grâce à l'analyse codicologique du manuscrit A par H. Kienhorst et M. Kors, on sait maintenant que le *Boecksken* n'a pas fait partie du premier codex, mais qu'il a pu y être inséré (sans faire partie de la reliure originale). Beaucoup plus tard (entre 1370 et 1380), on s'est vu obligé de défaire la reliure originale et de créer deux tomes pour y intégrer le *Boecksken* ainsi que le dernier traité du Maître, *XII Beghinen*, tout en sacrifiant l'ordre chronologique de son oeuvre. Les auteurs de l'article cité ci-dessus proposent de désigner désormais ces tomes comme 'Groenendaal codex élargi' (*uitgebreide Groenendaalse verzamelhandschrift*). Le premier de ces deux tomes nous est resté, à savoir le manuscrit A qui contient *Tabernakel*, *Spieghel* et *Trappen*.

Adres van de auteur: Oude Abdij, Drongenplein 26, B-9031 Drongen

¹³ Zie *Opera omnia* 1, p. 62.